

Shahid Rajaei Teacher Training University- Iran
Ontological Researches
Semi-Annual Scientific Journal
ISSN (print): 2345-3761 (online): 2676-4490
Type: Research

Vol.11, No. 22
Autumn 2022 & Winter 2023

Journal Homepage: www.orj.sru.ac.ir

Ibn Sina's Risalat AL-Tair, Futwat Nameh of Artists

Bahram Chamsuraki¹
Nasrollah Hekmat²

Abstract

Ibn Sina's symbolic stories have always been considered as mystical allegories; The issue that has made the most important feature of these works, which is their story, less attention; If these works as works of art can fill the gaps in art-related topics in Ibn Sina's thought and illuminate new and different parts of Sheikh Al-Rays's thought on the subject of art. Among Ibn Sina's mystery stories, the status of the Risalat Al-Tair is different from other stories, a work that can be considered the key to understanding Ibn Sina's view of art. A work consisting of an introduction, the main and ending narrative, which is the story of captive birds that are looking for the end with their journey and behavior. In this work, Ibn Sina raises various issues that revolve around the axis of knowledge, knowledge, behavior, education and training;

¹. Phd Student, Department Of Philosophy Art, Science and Reserch Branch,
Islamic Azad University, Tehran, Iran
Bahram_cham@yahoo.com

². Professor, Department of Philosophy, Shahid Beheshti University, Tehran, Iran,
Corresponding Author
N_Hekmat@sbu.ac.ir

Received: 23/06/2022

Reviewed: 21/07/2022

Revised: 11/09/2022

Accepted: 12/09/2022

These issues are common to the issues raised in the Futwat Nameh in the type of view, expression and purpose. In this article, according to the topics and concepts discussed in the Risalat Al-Tair, this work has been examined with the principles and concepts presented in the Futwat Nameh to determine why and how this work of Ibn Sina becomes a Futwatnameh for artists.

Keywords: Symbolic Stories, Resalat AL-Tair, Futwat Nameh, Art.

Problem Statement

In the prevailing view of cryptic stories, they are considered as mystical allegories in which the narration of Ibn Sina's experience is different in language and expression, and by matching the meanings and mysteries of the stories with Ibn Sina's philosophical works, the stories are confined to the framework of his philosophy; The question that arises is that if these works were merely repetitions of Ibn Sina's philosophical works, why did he write them? Was the aim to express the same ideas differently in a new format?

A look at the literary works after Ibn Sina shows that many great artists in the history of Iranian literature have paid special attention to these works, as all three of Ibn Sina's symbolic stories were adapted and recreated by great artists, which shows the influence of these works. But why have these works been more influential in literature than in philosophy? In literature and in art in general, artists are more influenced by works of art than they are by philosophy. Given this point, can it be understood that Ibn Sina sought to influence artists by writing coded stories?

In this article, special attention is paid to Ibn Sina's Risalat Al-Tair, which is the most complete code story of Ibn Sina and the key to understanding, the code stories and the meaning of his art. This work has attracted the attention of artists more than any other work of Sheikh Al-Ra'is and many works have been written under its influence, the most complete and important of which is "The Conference of the Birds" by Attar Neyshabouri. The effect of this work was such that even the critic of Ibn Sina's leaf, Al-Ghazali, who criticized Ibn Sina as harshly and ruthlessly as possible, instead of attacking and criticizing Resalat Al-Tair, addressed the writing of Resalat Al-Tair in his own style; This shows that Al-Ghazali was aware of the influence of the treatise of Resalat Al-Tair as a work of art and instead of using philosophy, he went to battle with the work of art.

Now the question that arises is why the Resalat Al-Tair has been so effective? In this article, the Resalat Al-Tair is examined on the basis that this work is more than a mysterious story, and according to the issues raised in it, this work should be considered a practical treatise for Ibn Sina, whose main purpose is education and guidance for the journey. Has been an artist. A topic that has long roots in Iranian history and we encounter many examples of such works in which the purpose is to train and guide artists to create art; The works that are known as Futwatnameh and in fact both deal with topics related to the wisdom of art and have been practical guides, although they have been works in the history of Islamic art and philosophy

that have the same goals and approach as Futwatnameh but are not included in their classification. In this article, we will answer the question why Ibn Sina's Resalat Al-Tair treatise has the same structure as Futwatnameh and is a Futwatnameh? And in the next step, we will specify what group and society is the addressee of this Futwatnameh?

Method

The method of data collection in this article is library and with reference to Ibn Sina's works and the research method is analytical-descriptive.

Finding and Results

In Oriental wisdom, Ibn Sina takes a different approach to his peripatetic past, one example of which is turning to fiction; Coded stories, in which he intends to express things he has not been able to do in his philosophical works. The most important work among these stories is the Resalat Al-Tair. An examination of the Resalat Al-Tair shows that this work has been written in the context of Futwatnameh, works that have been written with the aim of educating and teaching science and art. Ibn Sina in the Resalat Al-Tair emerges from the form of a philosopher and in the form of a sage, transforms wisdom into art and anecdote; In this way he trains and educates, the education of which is addressed to the brothers of truth, those who have accepted the different approach of Ibn Sina. As a guide and teacher, he prepares them to behave through training and education, an education that leads them to self-knowledge and awareness. It is through the path and conduct that the brothers of truth attain knowledge and move towards divine perfection. Achieving the end of this behavior is accompanied by a mission for the brothers of truth, a mission that, with the language of art, can be a turning point for the return and salvation of those who are trapped in daily life and oblivion.

References

- Ibn sina H. *Isharat Va Tanbihat. Malekshahi* H. Tehran: Soroush Press. 2006. Persian.
- . *Hayyebn Yaqzan*. AL-Juzani AU.Tehran: University Of Tehran Press.Persian.
- . *Risalat AL-Tair*. Akhsitki A KH. Tehran: Noor E Mohabbat Publications. 2013. Persian.

پروہشگاہ علوم انسانی و مطالعات فرہنگی
پرتال جامع علوم انسانی

Shahid Rajaei Teacher Training University- Iran
Ontological Researches
semi-annual scientific journal
ISSN (print): 2345-3761 (online): 2676-4490
Type: Research

Vol.11, No. 22
Autumn 2022 & Winter 2023

پژوهش‌های هستی‌شناختی
دو فصلنامه علمی
نوع مقاله: پژوهشی
سال یازدهم، شماره ۲۲
پاییز و زمستان ۱۴۰۱
صفحات ۴۵۹-۴۸۴

رساله‌الطیر ابن سینا، فتوت‌نامه هنرمندان

بهرام چم سورکی^۱
نصرالله حکمت^۲

چکیده

داستان‌های رمزی ابن سینا همواره به عنوان تمثیل‌های عرفانی مورد بررسی قرار گرفته‌اند؛ مسئله‌ای که باعث شده مهم‌ترین ویژگی این آثار، که همان داستان بودن آن‌ها است کمتر مورد توجه قرار گیرد؛ در صورتی که این آثار به عنوان آثار هنری می‌توانند جای خالی مباحث مرتبط با هنر را در اندیشه ابن سینا پر کنند و قسمت‌های تازه و متفاوتی از اندیشه شیخ‌الرئیس پیرامون مقوله هنر را برای ما روشن کنند. در میان داستان‌های رمزی ابن سینا، وضعیت رساله‌الطیر، متفاوت از دیگر داستان‌ها است. سؤالی

^۱ دانشجوی دکتری، گروه فلسفه هنر، دانشکده الهیات، حقوق و علوم سیاسی، دانشگاه علوم و تحقیقات، دانشگاه آزاد اسلامی، تهران، ایران
Bahram_cham@yahoo.com

^۲ استاد، گروه فلسفه، دانشکده علوم انسانی، دانشگاه شهید بهشتی، تهران، ایران، نویسنده مسئول
N_Hekmat@sbu.ac.ir

تاریخ دریافت: ۱۴۰۱/۰۴/۰۲

تاریخ داوری: ۱۴۰۱/۰۴/۳۰

تاریخ اصلاح: ۱۴۰۱/۰۶/۲۰

تاریخ پذیرش: ۱۴۰۱/۰۶/۲۱

که در این مقاله مطرح می‌شود درباره جایگاه رساله‌الطیر در میان داستان‌های رمزی ابن‌سینا و نسبت آن با تفکر او درباره مقوله هنر است و این که چگونه رساله‌الطیر می‌تواند به تبیین اندیشه ابن‌سینا در مورد مسئله هنر بپردازد؟ ابن‌سینا در این اثر مباحث مختلفی را مطرح می‌کند که حول محور آگاهی و معرفت، سیرو سلوک، آموزش و تربیت می‌چرخند؛ این مباحث با مباحث مطرح شده در فتوت‌نامه‌ها، در نوع نگاه، بیان و هدف مشترک‌اند؛ به گونه‌ای که می‌توان این گونه نتیجه گرفت که ابن‌سینا با نگارش رساله‌الطیر، هم به خلق اثری هنری پرداخته و هم در این اثر با رویکردی همانند فتوت‌نامه‌ها، مسیر تربیتی خاص خود را به هنرمندان نشان داده است.

کلمات کلیدی: داستان‌های رمزی، رساله‌الطیر، فتوت‌نامه، هنر.

بیان مسئله

در مواجهه با آثار فیلسوفان در تاریخ فلسفه اسلامی، به صورت کلی سه راه برای نزدیک شدن و فهمیدن فلسفه هنر آنان وجود دارد: راه نخست، رجوع به آثاری که در آن‌ها به ساحت مرتبط با هنر پرداخته‌اند مانند بخش‌هایی از فن‌شعر شفا، که در آن ابن‌سینا به مباحثی چون محاکات پرداخته است؛ راه دوم، پرداختن به مفاهیمی که مرتبط با هنر است مانند مباحث مربوط به خیال و تخیل؛ و راه سوم، بررسی آثار هنری به جا مانده از فیلسوفان، مانند داستان‌های رمزی ابن‌سینا و سهروردی (ربیعی، 2011، ص 37-43). در بیشتر آثاری که پیرامون مباحث مرتبط با هنر و زیبایی در تاریخ فلسفه اسلامی نگاشته شده است تمرکز بر دو راه نخست بوده است و روش سوم به ندرت مورد استفاده قرار گرفته است البته مواردی مانند این که بسیاری از فیلسوفان اثری که مشخصاً بشود به عنوان اثر هنری در نظر گرفت، نداشته‌اند و یا این که بر چه مبنایی می‌توان به این نکته واقف شد که یک فیلسوف حتماً ذهنیتش در مورد هنر را در خلق اثرش، دخیل می‌کند هم در این عدم استقبال نقش داشته است.

اما در مورد ابن‌سینا وضعیت متفاوت است در آثار او هم آثاری مانند فن‌شعر وجود دارد و هم در میان آثارش مباحث مرتبط با خیال و تخیل و .. مورد توجه قرار گرفته است، از طرفی آثار شاخص هنری همانند قصیده عینییه و داستان‌های رمزی در میان آثار او پیدا می‌شود. حال این سوال مطرح می‌شود که کدام روش می‌تواند بیشتر ذهنیت و فلسفه هنر ابن‌سینا را روشن کند و به ذهنیت خود فیلسوف نزدیک‌تر است؟

بررسی آثار شیخ‌الرئیس نشان می‌دهد که بسیاری از مباحث مرتبط با هنر، مربوط به آثار فلسفه‌اش می‌باشد. رویکردی که بعدها با نگاه انتقادی‌اش مواجه شد و او را به سمت فلسفه‌ای متفاوت سوق داد که به عنوان حکمت مشرقی شناخته می‌شود. ابن‌سینا در این بخش از تفکرش، اهل فلسفه را به عوام و خواص تقسیم می‌کند و در مقدمه کتاب *منطق‌المشرقیین* در این مورد این گونه می‌گوید: «ما این کتاب را تألیف نکردیم مگر آن که حقیقت را بر نفس خویش آشکار کنیم. یعنی بر کسانی که به منزله قائم مقام ما هستند و اما برای عامه و سایرین که اهل این کار و فن باشند در کتاب *شفاه* مسائل بسیار نوشته‌ایم که فراتر از نیازشان است» (ابن‌سینا، 1984، ص 4). اشارات ابن‌سینا نشان می‌دهد که فلسفه خواص او که همان حکمت مشرقی است تفاوت اساسی با فلسفه مشایی او دارد و شیخ‌الرئیس این حکمت را نزدیک‌تر به حقیقت از نگاه خودش می‌داند، بنابراین با توجه به رویکرد و نگاه خاص ابن‌سینا، فلسفه هنر مطرح شده در حکمت مشرقی به ذهنیت ابن‌سینا از هنر نزدیک‌تر است.

در نگاه غالب به داستان‌های رمزی، آن‌ها به عنوان تمثیل‌هایی عرفانی در نظر گرفته شده‌اند که روایت تجربه ابن‌سینا، با زبان و بیان متفاوت بوده‌اند و با تطبیق معانی و رموز داستان‌ها با آثار فلسفی ابن‌سینا، داستان‌ها را صرفاً در چارچوب فلسفه او محصور کرده‌اند؛ سوال که پیش می‌آید این است که اگر این آثار صرفاً تکرار آثار فلسفی ابن‌سینا بوده‌اند چرا او به نوشتن آن‌ها پرداخته است؟ آیا هدف، بیان متفاوت همان اندیشه‌ها در قالب جدیدی بوده است؟

نگاهی به آثار ادبی بعد از ابن‌سینا، نشان می‌دهد که اتفاقاً بسیاری از هنرمندان بزرگ تاریخ ادبیات ایران نگاه ویژه‌ای به این آثار داشته‌اند چنان که هر سه داستان رمزی ابن‌سینا توسط هنرمندان بزرگی مورد اقتباس و بازآفرینی قرار گرفتند، امری که نشان از تأثیرگذاری این آثار دارد، اما چرا این آثار بیشتر از تأثیر در فلسفه، در ادبیات تأثیرگذار بوده‌اند؟ در ادبیات و به صورت کلی در هنر، تأثیرپذیری هنرمندان از آثار هنری بیشتر از تأثیرپذیری آن‌ها از فلسفه است، با توجه به این نکته آیا می‌توان این گونه برداشت کرد که ابن‌سینا با نگارش داستان‌های رمزی به دنبال تأثیرگذاری بر هنرمندان بوده است؟

در این مقاله، توجه ویژه روی، رساله‌الطیر ابن سینا است، اثری که کامل‌ترین داستان رمزی ابن سینا و کلید فهم، داستان‌های رمزی و مفهوم هنر او است. این اثر بیشتر از هر اثر دیگر شیخ‌الرئیس مورد توجه هنرمندان قرار گرفته است و آثار بسیاری تحت تاثیر آن به نگارش درآمده است، که کامل‌ترین و مهم‌ترین آن‌ها «منطق‌الطیر» اثر عطار نیشابوری است. تأثیر این اثر به گونه‌ای بوده است که حتی منتقد بزرگ ابن سینا، غزالی، که ابن سینا را به تندترین و بی‌رحمانه‌ترین شکل ممکن مورد نقد قرار می‌داد، در مقابل رساله‌الطیر، به جای حمله و انتقاد، به سمت نگارش رساله‌الطیری به سبک و شیوه خود رفت؛ امری که نشان می‌دهد غزالی به تاثیر رساله‌الطیر به عنوان اثر هنری واقف بوده و به جای استفاده از فلسفه، با هنر به نبرد اثر هنری رفته است.

حال سوالی که پیش می‌آید این است که چرا رساله‌الطیر این چنین تأثیر گذار بوده است؟ در این مقاله رساله‌الطیر بر این مبنا مورد بررسی قرار می‌گیرد که این اثر فراتر از یک داستان رمزی است و با توجه به مباحث مطرح شده در آن، باید این اثر را رساله‌ای عملی برای ابن سینا دانست که هدف اصلی‌اش تربیت و راهنمایی، برای سیر و سلوک هنرمندان بوده است. مبحثی که ریشه‌ای طولانی در تاریخ ایرانی دارد و با نمونه‌هایی فراوان از آثاری این‌گونه مواجهیم که در آن، هدف تربیت و راهنمایی هنرمندان برای آفرینش هنری است؛ آثاری که به عنوان فتوت‌نامه شناخته می‌شوند و در واقع هم به مباحث مربوط به حکمت هنر می‌پرداخته‌اند و هم راهنمای عملی بوده‌اند، هر چند آثاری در تاریخ هنر و فلسفه اسلامی بوده‌اند که اهداف و رویکردی همانند فتوت‌نامه‌ها داشته‌اند اما در تقسیم‌بندی جزء آن‌ها به شمار نیامده‌اند. در این مقاله به این پرسش، پاسخ خواهیم داد که چرا رساله‌الطیر ابن سینا، ساختاری همانند فتوت‌نامه‌ها دارد و فتوت‌نامه است؟ و در گام بعد مشخص می‌کنیم که مخاطب این فتوت‌نامه چه گروه و اجتماعی هست؟

پیشینه تحقیق

تا کنون در زمینه مورد بحث این مقاله اثر پژوهشی که مستقیماً رساله‌الطیر را مرکز پژوهش در مورد بحث هنر ابن سینا قرار دهد، انجام نگرفته است؛ اما در مورد رساله‌الطیر چند پژوهش انجام گرفته که نزدیک‌ترین آن‌ها به بحث این مقاله عبارتند از: مقاله «بررسی

کارکرد اخلاقی صورت داستانی در رسائل مشرقی ابن‌سینا» (دوفصلنامه هستی و شناخت، شماره ۳، ۱۳۹۴) است که توسط محمد هانی جعفری و سعید موسوی کریمی به نگارش درآمده است. در این مقاله، داستان‌ها به عنوان اثر هنری برای طرح مسائل فلسفه مورد توجه قرار گرفته است. نویسندگان مقاله قبل یک اثر دیگر هم دارند به عنوان «اعتماد‌گرایی اخلاقی در رسائل مشرقی ابن‌سینا» (دوفصلنامه اخلاق و حیانی، شماره ۷، ۱۳۹۳)، که در این اثر داستان‌های رمزی ابن‌سینا به عنوان منابعی برای کسب معرفت، مورد توجه و بررسی قرار گرفته‌اند.

۱- طرح حکمت مشرقی

برای فهم دیدگاه ابن‌سینا در مورد هنر، باید در ابتدا مشخص کنیم که چرا ابن‌سینا از آثار فلسفی به سمت داستان‌های رمزی حرکت کرده است؟ بدون شناخت زمینه این حرکت، نمی‌توان به برداشت درستی از آن دست یافت. ابن‌سینا در کتاب *المبدأ و المعاد*، در مورد اهداف علوم از دیدگاه خود این گونه عنوان می‌کند: «این مقاله ثمره دو علم کبیر را در بر دارد، یکی مرسوم به «طبیعیات» و دیگری علمی است موسوم به «فی‌الطبیعیات». ثمره علم مابعدالطبیعه همان بخشی است که معروف به «اثولوجیا» است و درباره ربوبیت و مبدأ اول و نسبت موجودات به او است؛ و ثمره علمی که «الطبیعیات» می‌باشد عبارت است از معرفت بقای نفس انسانی و این که نفس دارای معاد است» (ابن‌سینا، ۲۰۰۹، ص ۴۵). بنابراین گفته، ابن‌سینا ثمره فیزیکی و متافیزیکی را خدا و انسان می‌داند؛ در مابعدالطبیعه ابن‌سینا همه چیز را در جهت رسیدن به مبدأ می‌داند، مراد اصلی او از ربوبیت هم هدایت و مدیریت است در جهت رسیدن به خدا، بحثی که در مباحث مرتبط به مابعدالطبیعه و بحث غایت مابعدالطبیعه، ابن‌سینا به صورت مفصل در مورد آن سخن می‌گوید: «المعرفه بالله تعالی هی غایه هذا العلم» (ابن‌سینا، ۲۰۱۲a، ص ۲۳) و اهمیت «معرفه الله» را به عنوان غایت چنان می‌داند که اگر همه مباحث مابعدالطبیعه علمی واحد باشند، از نظر او برترین بخش علمی است که درباره علل غایی بحث کند و اگر به صورت جداگانه باشند، «علم‌الغایه» برترین آن علوم است (همان، ۳۰۰). در طبیعیات نیز ابن‌سینا، بر انسان متمرکز

است و می‌خواهد در میانه‌ی این جهان پهناور، انسان را پیدا کند و ببیند از کجا آمده و به کجا باید برود (حکمت، 2019، ص 385).

در جهان سینوی، انسان و خدا نقاط آغاز و پایان قوس صعودی و نزولی‌اند؛ در این جهان‌شناسی، کُل ماسوی‌الله مشتمل بر دایره‌ای هستند که از مبدأ اول آغاز و به عقل می‌رسد و سپس به نفس و در نهایت به ماده ختم می‌گردد، این قوس نزولی است که آفرینش در آن رخ می‌دهد. قوس صعودی اما از انسانی آغاز می‌گردد که از درون ماده برآمده و سپس به نفس و عقل می‌رسد و سرانجام مسیر او به مبدأ منتهی می‌شود (حکمت، 2010، ص 208). برای شیخ‌الرئیس انسان و خدا نقاط عطف دایره‌ هستی هستند و تمام تلاش او در دایره‌ هستی حول محور انسان و خدا و ارتباط آن‌ها با هم شکل می‌گیرد. ابن‌سینا انسان را ثمره آفرینش در قوس نزولی می‌داند، او در رساله *الکشف عن ماهیه //صلاه* این مطلب را این‌گونه عنوان می‌کند: «اراده فرموده که تمام نماید خلقت مخلوقات را به نوعی کامل که اشرف باشد از تمام مکنونات، همان‌طوری که در بدو خلقت شروع به اشرف اجناس نمود در آخر هم به اشرف انواع ختم فرمود» (ابن‌سینا، 2009، ص 436)؛ اهمیت انسان فقط در اشرف موجودات بودن نیست، برای ابن‌سینا این اشرف انواع باید فعل‌اش هم اشرف باشد «این انسان که اشرف مخلوقات عالم کون و فساد است به منزله عالم اکبر است در شرافت نفسانی و افعال جسمانی و نفس ناطقه این انسان چون اشرف ارواح است پس افعال و اعمال او هم باید اشرف افعال و احسن اعمال باشد؛ ابن‌سینا اشرف افعال را تدبیر در صنایع الهی و تامل و تفکر در بدایع نامتناهی می‌داند (همان، ص 441). شیخ‌الرئیس در تفکراتش در جستجوی راهی برای انسان در قوس صعودی بود که بتواند انسان را به مبدأ برساند او در این مسیر است که با توجه به تفاوت ماهیت انسان با عالم عقول مجرده، عقل فعال را به عنوان واسطه میان انسان و عوالم مجرد قرار می‌دهد، عقل فعال آخرین عقل در سلسله عقول طولی و نقطه پایان صدور عقول مفارق است که حلقه ارتباط میان مجردات و مادیات است که با دارا بودن کلیات و صور وجودی اشیا به نحو بساطت، فاعل مباشر ایجاد تمام موجودات عالم ماده از پست‌ترین تا کامل‌ترین آنهاست و مبدأ صدور کثرات جهان ماده می‌باشد (ابن‌سینا، 2012a، ص 268-269). ابن‌سینا در فلسفه متقدم خود با تکیه بر عقل بشری و توانایی‌های‌اش، در جستجوی آن بود که مسیر عقلانیت

را بپیماید و به مدد اتصال به عقل فعال، انسان را به دریافت صور معقوله راهنمایی کند امری که انسان را به جهانی عقلی تبدیل می‌کرد موازی جهان عینی (حکمت، 2010، ص 638).

ظهور حکمت مشرقی در تفکر ابن‌سینا نشان می‌دهد که او رویکردش را در مورد حرکت انسان در قوس صعودی و تلاش او برای اتصال به عقل فعال از طریق عقل بشری را مورد بازنگری قرار داده است. بررسی آثار ابن‌سینا نشان می‌دهد که نمی‌توان او را فقط در جنبه‌های استدلالی و عقلانی محدود کرد و آثار و تفکرات متاخر او، رویکردی متفاوت از فلسفه مشایی او را نشان می‌دهد، این رویکرد متفاوت را به عنوان حکمت مشرقی ابن‌سینا می‌شناسند. طرح حکمت مشرقی، منسجم و عاری از ابهام نیست و اشارت او به این حکمت، جسته و گریخته است مانند اشاره او در *منطق شفا*، یا *تعلیقات* او بر *اثولوجیا* و همچنین می‌توان به کتاب *الانصاف* و نیز *منطق‌المشرقیین* (از هر کدام قسمت‌های اندکی باقی مانده است) استناد جست (کربن، 2010، ص 19). ابن‌سینا در مقدمه *شفا* این‌گونه می‌گوید: «من غیر از این دو کتاب (*شفا* و *اللواحق*) کتاب دیگری دارم که در آن فلسفه را آن‌گونه آورده‌ام که در طبع خود است و بنابر آن‌چه که عقیده صریح و آشکار ایجاب می‌کند و در آن جانب عقاید شریکان در صناعت رعایت نمی‌شود و از مخالفت با ایشان پرهیزی نمی‌شود آن‌گونه که در کتاب‌های دیگر پرهیز می‌شود و آن کتاب من در فلسفه مشرقیه است... و هر آن کس که خواهان حقیقت بی‌ابهام است، باید در آن کتاب جست‌وجو کند (ابن‌سینا، 2012b، ص 10). ابن‌سینا در جاهای دیگر هم بر تفاوت اساسی تفکراتش در حکمت مشرقی اشاره می‌کند به ویژه این مخالفت و تأکید بر نگاه خاص در حکمت مشرقی را می‌توان در مقدمه *منطق‌المشرقیین* می‌توان مشاهده کرد: «ما این کتاب را تألیف نکردیم مگر با آشکار کردن حقیقت بر نفس خویش، یعنی بر کسانی که برای ما به منزله جانشین هستند و اما برای عوام و سایر کسان اهل این کار، در *شفا* بسیاری مسائل نگاشته‌ایم که فراتر از نیاز آن‌ها است (ابن‌سینا، 1984، ص 4).

۲. داستان‌های رمزی

ابن‌سینا انسان را موجودی در میانه می‌داند که از یک طرف، روی به سوی عالم مجردات دارد و از طرف دیگر اسیر زندان تن و عالم ماده است. این «میان‌بودگی» است که نیاز به واسطه را طلب می‌کند، واسطه‌ای که در فلسفه مشایی از طریق کمال عقل انسانی و اتصال به عقل فعال، وظیفه ارتباط میان انسان و عالم مجردات را برعهده دارد. ابن‌سینا در حکمت مشرقی به این نکته پی می‌برد که تنها با تکیه بر عقل فعال و توصیف‌های فلسفی، نمی‌توان پیش رفت؛ فلسفه و عقل نمی‌توانند در عرصه سیطره ماده بر جهان، گرهی از کار انسان بگشایند و حیات معنوی او را به سرانجام برسانند، این عالم نیازمند شور و حال عرفانی، سلوک و تجربه‌های واقعی و انضمامی است؛ به همین دلیل در آثار ابن‌سینا نوعی تغییر ساحت رخ می‌دهد، تغییر ساحت از رساله‌های کوچک و بزرگ فلسفی به ساحت داستان‌های رمزی (کربن، 2010، ص 120).

داستان‌های رمزی از سه داستان تشکیل شده است: *حی‌بن‌یقظان*، *رساله‌الطیر* و *سلامان‌وآبسال*، که متن دو اثر باقی است و اثر سوم به واسطه خواجه نصیر، روایتش محفوظ مانده است. ابن‌سینا در داستان‌ها با گذار از بیان نظری به داستان رمزی، شناخت را به رویدادی در نفس تبدیل می‌کند (شایگان، 2006، ص 269). مخاطب با خواندن داستان، با گذر از صافی روایت، با کشف و شهود آشنا می‌گردد و مسیر سلوک درونی بر او آشکار می‌شود. در این آثار سه مرحله به صورت کلی رخ می‌دهد: بیداری نفس و آگاهی به غربت خویش، دیدار با فرشته راهبر، که همان همزاد آسمانی نفس است و در پایان سلوک درونی که به ملکوت کشیده می‌شود و با گسستی که در آفاق رخ می‌دهد به معرفت می‌انجامد (همان، ص 269-270). در واقع ابن‌سینا با داستان‌های رمزی، مطابقتی میان دو عالم انجام می‌دهد، او با استفاده از ابزار هنر، عالمی دیگر را به تصویر می‌کشد که هر چند عناصرش آشنا هستند (مانند پرنده، کوه و ...) اما برای مخاطب خاص و غیرقابل دسترس هستند، ابن‌سینا با این کار به ملموس کردن تجربه شهودی برای مخاطب می‌پردازد کاری که فقط با هنر و نه هیچ ابزار دیگری باید انجام شود؛ نتیجه آن است که نوشتن این آثار به خلق عالمی واسطه، میان عالم محسوسات و عالم مجردات منجر می‌شود (کربن، 2010، ص 130-132)؛ راهی جدید و متفاوت برای ابن‌سینا در قوس صعودی، که ابن‌سینا بر آن

است که از آن جهت آگاهی و معرفت و حرکت به سمت مبدا استفاده کند. ابن‌سینا در داستان‌ها، دیگر یک فیلسوف صرف نیست، او قصد آن دارد که با ابزار هنر به بیان مباحث و مفاهیمی بپردازد که با زبان فلسفه نتوانسته است. نوشتن داستان برای ابن‌سینا به معنای فراتر رفتن از عالم منطقی و فلسفه و ورود به دنیای هنر است؛ دنیای هنر خاص و منحصر به فرد است که در آن منطق و قوانین خاص خود حکم‌فرماست. یکی از ویژگی‌های این جهان، نوع متفاوت انتقال و دریافت معنی است امری که بوعلی با استفاده از زبان رمز آن را انجام می‌دهد، انتخاب رمز باعث طرح مبحث تأویل برای فهم رمز می‌شود این گونه است که ابن‌سینا رمز و تأویل را پایه داستان‌های رمزی خود می‌کند. ابن‌سینا ورای تأثیر بر مخاطب، در داستان‌های رمزی هدف دیگر را هم پیگیری می‌کند و آن هم تربیت و آموزش است، او در داستان‌ها در تلاش است تا طریقت و روش سلوک را به هنرمند آموزش دهد امری که به ویژه در رساله‌الطیر نمود بیشتری دارد به گونه‌ای که می‌توان رساله‌الطیر را طریقت‌نامه‌ای دانست که در آن ابن‌سینا مراحل تربیت و آموزش هنرمند را بیان می‌کند.

۳. رساله‌الطیر، روایت و ساختار

برای مشخص شدن این که رساله‌الطیر ابن‌سینا، در واقع طریقت‌نامه‌ای است که ابن‌سینا با هدف آموزش و تربیت هنرمندان نگاشته است در قدم اول باید روایت و ساختار آن مورد بررسی قرار گیرد تا مشخص شود که این ساختار و روایت چگونه هدف ابن‌سینا را برآورده می‌کرده است. رساله‌الطیر دارای مقدمه‌ای است که به نوعی شکوائیه ابن‌سیناست و چهار قسمت دیگر که شامل وصیت، حدیث، رسالت و برائت می‌باشد (تقی، 2003، ص 83). در آغاز رساله شیخ این‌گونه زبان به شکایت می‌گشاید: «هیچ یک از برادران مرا آن قدر شنوایی هست که من بتوانم بخشی از اندوهم را به او بگویم؟ شاید که همدردی او بخشی از دردهای مرا بکاهد» (ابن‌سینا، 2013، ص 8)؛ شروع این رساله با دیگر آثار ابن‌سینا متفاوت است او در این اثر بدون پیش‌زمینه‌های معمول دیگر آثار به سراغ طرح پرسش می‌رود و از نبود دوستان همراه و هم‌دل شکایت می‌کند، بعد از این شکایت است که او به تعریف «اخوان الحقیقه» می‌پردازد، اینان کسانی هستند که «خویشاوندی خدایی آنان را گرد هم آورده و قرابتی آسمانی میانشان پیوند زده؛ اینان کسانی هستند که زنگار شک و پندار از

نهان‌خانه دل زدوده‌اند و منادی حق آنان را کنار هم جمع کرده است» (همان، ص 9). برای شناخت برادران حقیقت باید به دیگر آثار ابن‌سینا نگاه کرد، او در مقدمه *منطق‌المشرقیین* میان کسانی که تفکر را فقط در ارسطو و فلسفه مشا می‌دانند با دیگرانی که خود هم جزء آنان است تمایز قائل می‌شود (ابن‌سینا، 1984، ص 3)؛ همچنین او در *حی‌بن‌یقطان* میان دارندگان علم فراست و دیگران به تفاوت و تمایز اعتقاد دارد (ابن‌سینا، 1954، ص 11)؛ در واقع ابن‌سینا برادران حقیقت را متمایز از دیگر دوستان می‌داند، کسانی که یاران واقعی ابن‌سینا هستند و با پذیرش تفکرات متفاوت او، خود را از دیگران متمایز می‌کنند، همین مسئله است که سبب می‌شود ابن‌سینا در ادامه *رساله‌الطیر* به آن‌ها وصایای که در واقع برای آموزش و تربیت آن‌ها جهت سیر و سلوک است عرضه کند.

اولین توصیه بوعلی به برادران حقیقت، سفر در جهان است، سفری که در آن قرار است برادران حقیقت به رشد و تعالی برسند و زمینه را برای رشد هم‌دیگر هم فراهم کنند: «ای برادران حقیقت! پراکنده شوید و گرد هم آید تا پرده از اسرار دل خویش پیش یک‌دیگر بردارید و یک‌دیگر را بیاموزید و کمال بخشید» (ابن‌سینا، 2013، ص 9). سفر از مؤلفه‌های مهم در داستان‌های رمزی است، در *حی‌بن‌یقطان* هم به سفر اشاره شده، زمانی که «حی» به معرفی خود می‌پردازد این گونه می‌گوید: «نام من زنده است و پسر بیدارم، شهر من بیت‌المقدس است و پیشه من سیاحت کردن و گرد جهان گردیدن است تا همه حال‌های جهان بدانستم» (ابن‌سینا، 1954، ص 9)؛ پس ابن‌سینا سفر را به عنوان مسیری برای کسب معرفت و دانایی می‌داند. نکته مهم دیگر در این قسمت، توجه ابن‌سینا به اجتماع است، او برادران حقیقت را به جمع شدن و کنار هم بودن فرامی‌خواند امری که نشان می‌دهد که در جمع می‌توان با تأثیر و تأثر بر هم، به سوی هدفی حرکت کرد، ابن‌سینا در کتاب *شفا* هم به اهمیت اجتماع و در کنار هم بودن برای تأمین زندگی اشاره کرده است (ابن‌سینا، 2012a، ص 48).

ابن‌سینا در ادامه *رساله‌الطیر* به برادران حقیقت توصیه‌های عرفانی-اخلاقی می‌کند، توصیه‌هایی که درس‌های آمادگی برای سیر و سلوک را در قالب نه مقام بیان می‌کند: خارپشت، مار، کژدم، پرنده، شترمرغ، افعی، سمندر، خفاش (ابن‌سینا، 2013، ص 15-24). در پُشت هر حیوان معنایی نهفته، که با خصلت‌های آن حیوان متناسب است،

همچنین می‌توان آن‌ها را با مراحل عرفانی که در نمط نهم/ اشارات (مقامات عارفان) در ارتباط دانست.

قسمت بعد رساله/ الطیر، روایت است، که آغازش با دام و بند است و دانه‌های پاشیده شده و پرندگانی که بدون تردید و شک، به سوی دام روانه می‌گردند و گرفتار می‌شوند. شکارچی بر شکار تقدم دارد و می‌داند کجا و چگونه دام بگستراند؛ این تقدم نشان از تفاوت نگاه در رساله/ الطیر با آثار فلسفی ابن سینا دارد. زیرا او به تقدم جسم بر نفس اعتقاد ندارد، شیخ در رساله نفس در این باره این‌گونه آورده: «نفس را پیش از بدن موجود نیست، بلکه چون جسمی پدید آید مستعد، نفسی به مزاج خاص بدو بپیوندد از واهب‌صور، تا تدبیر آن جسم کند» (ابن سینا، 2004، ص 54). پرندگان به دام افتاده به روزمرگی مبتلا می‌شوند، «چندی به آن حال بودیم و به دام خو کردیم و در قفس آرمیدیم» (ابن سینا، 2013، ص 25) به گونه‌ای که به قضای روزگار تن می‌دهند و گذشته خویش را فراموش می‌کنند. فراموشی و بی‌خبری و غرق شدن در روزمرگی ادامه پیدا می‌کند؛ اما چون در ذات پرندگان خاطره پرواز باقی مانده است، تنها تلنگری کافی است تا وضعیت تغییر کند این تلنگر را مشاهده پرواز پرندگان آزاد و رها وارد می‌کند؛ پرندگانی که هر چند پای در بند دارند اما با رها کردن بال و سر، توانسته‌اند پرواز کنند. دیدار با پرندگان آزاد، اشتیاق و آرزوی پرواز و رهایی را در پرندگان در بند، بیدار می‌کند. ابن سینا در اشارات به این نکته اشاره می‌کند که انسان اسیر بدن است و مشغول رسیدگی به خواست‌ها و علایق‌اش، در چنین شرایطی فرد اشتیاقی به کمال ندارد و از وضعیت و نقص خود رنج نمی‌برد تا زمانی که عوامل مانع کمال را رها کند و صورت کمالی خود را ببیند و بدان مشتاق شود این هنگام است که با درک عدم دسترسی به کمال، دچار درد و رنج می‌شود (ابن سینا، 2006، ص 194-195)، این چنین است که پرندگان با دیدن پرواز پرندگان و یادآوری پرواز، دچار درد و رنج می‌شوند و آرزوی پرواز می‌کنند؛ در این هنگام است که پرندگان در بند، پرندگان رها را فرامی‌خوانند و درخواست کمک و راهنمایی می‌کنند. ابن سینا در اشارات راه رهایی را این‌گونه بیان می‌کند: «وقتی آلودگی بدنی از عرفای پرهیزگار برداشته شود و از بازدارندگان و موانع جدا شوند به عالم قدس و سعادت خواهند رفت و با کمال برتر خواهند زیست و لذت بزرگ که تو شناخته‌ای به دست خواهند آورد» (همان، ص 430). پرندگان

با راهنمایی پرنندگان رها، که جایگاه استاد و راهنما برای آنان دارند سر و بال خود را از دام بیرون می‌آورند و پای دربند به سیر و سلوک می‌پردازند تا بتوانند به جایی برسند که بند از پای آن‌ها برگیرند. سلوک پرنندگان به خاطر همین پای دربند بودن از نوع معراج است و در همین جهان رخ می‌دهد برخلاف قصیده عینیه که در آن پرنده به صورت کامل قفس جسم را ترک می‌کند و مرگ اتفاق می‌افتد؛ از این رو می‌توان رساله‌الطیر را با همه منابعی که حول محور «معراج» شکل گرفته‌اند مرتبط دانست به گونه‌ای که می‌شود این‌گونه بیان کرد که اگر ابن‌سینا معراج‌نامه خاص خود را می‌نوشت، این معراج‌نامه دقیقاً رساله‌الطیر می‌بود و این بدان معناست که راوی به میزان تجربه معنوی خویش، نمونه پیامبر را بازآفرینی می‌کند و معراج‌نامه، نمونه آرمانی رساله‌الطیر برای ابن‌سینا است (کربن، 2010، ص 318-319).

پرنندگان با گذار از کوه‌های مختلف که با وقفه‌های همراه است و با راهنمایی پرنندگانی دیگر با گذار از هشت کوه، به سمت جایی می‌روند که شهر «الملک الاعظم» است رهسپار می‌شوند، بوعلی در روایت به جزئیات سلوک در کوه‌های مختلف نمی‌پردازد که نشان می‌دهد برای او غایت سفر مهم است. در شهر پادشاه اعظم پرنندگان از دو صحن می‌گذرند که در هر کدام پرده‌ای از پیش چشمان آن‌ها برداشته می‌شود، در این گذر است که آن‌ها با عظمت و بزرگی پادشاه اعظم روبه‌رو می‌شوند، بعد از گذر است که در محضر او حاضر می‌شوند و «آن چنان بی‌خویشتن شدیم که زبان شکایتمان بسته گشت» (ابن‌سینا، 2013، ص 26)؛ در این مرتبه است که پرنندگان در بالاترین مرحله قرار می‌گیرند، مرتبه‌ای که نور جمال حقیقت را درک می‌کنند و بی‌واسطه با سرچشمه نور ارتباط برقرار می‌کنند. این جایگاه را ابن‌سینا در فلسفه مشا در رسیدن به مرحله عقل مستفاد می‌بیند، جایی که فرد می‌تواند معقولات را مشاهده کند و مرتبه غایت کمال برای عقل است که هر کس به آن رسد در مرتبه ملک قرار می‌گیرد (ابن‌سینا، 2004، ص 25-26).

در حضور پادشاه، پرنندگان درخواستشان مبنی بر باز کردن بند از پایشان را اعلام می‌کنند، پادشاه در پاسخ می‌گوید: «تنها کسی می‌تواند گره از پایتان بگشاید که خود بر آن بند بسته است» (ابن‌سینا، 2013، ص 28)، و پزندگان را با رسولی راهی می‌کند. پرنندگان بازمی‌گردند اما آنان دیگر پرنندگان قبل نیستند، سیر و سلوک و تجربه حضور، آنان را

تبدیل به پرندگان دیگر کرده است پرندگانی که رسولی همراه دارند و رسالتی بر دوش، که با بازگشت به میان خلق، باید آن را انجام دهند، چنان که در *معراج‌نامه* هم پیامبر «ص» در پایان سفر خود به سوی خلق بازمی‌گردد، همراه با رسالتی. هرچند که جنس رسالت پیامبر متفاوت است و در غایت سفر و دیدار پایانی او از خداوند طلب علم مطلق می‌کند: «جز علم مطلق عطا نتوانست خواست که اندر خور او بود و رتبت او از علم، تمام به وی دادند تا پس از آن هر اشکال که می‌بود عرضه می‌کرد و جواب شاخی می‌یافت» (ابن‌سینا، 1987، ص 119).

فراز پایانی داستان در مورد کسانی است که این روایت را انکار می‌کنند، کسانی که این‌گونه بوعلی را خطاب قرار می‌دهند: «پنداریم که خرد تو دست خورده و زیان رسیده و گرنه سوگند به خدا که تو به پرواز درنیامدی که عقلت از تو پریده و خردت به دام افتاده... و کجا آدمی پرواز کند و پرنده، سخن گوید» (ابن‌سینا، 2013، ص 28). این انکار کنندگان کسانی هستند که فقط دربند عقل‌اند همان کسانی که ابن‌سینا در *مقدمه منطق‌المشرفیین* به آنان به دلیل همین نگاه تک بعدی می‌تازد (ابن‌سینا، 1984، ص 3-4)، کسانی که به خیال و هنر و توانایی‌های رمز و تاویل، باور ندارند و همه راه‌ها برای آنان به عقل بشری ختم می‌گردد؛ بر خلاف انکارکنندگان، ابن‌سینا در *رساله‌الطیر*، به صورت عملی، مسیر سیر و سلوک و نحوه آمادگی و تربیت نفس برای رسیدن به غایت را به برادران حقیقت آموزش می‌دهد، نهایت این سلوک برای ابن‌سینا فقط بازگشت نیست، بلکه در واقع بازگشت آغاز راه است. با توجه به بنیان‌ها و مفاهیم مطرح شده در *رساله‌الطیر* می‌توان این اثر را نمونه‌ای از فتوت‌نامه دانست متنی که هدف اصلی‌اش برای شیخ‌الرئیس فراتر از روایت یک داستان است.

۴. رساله‌الطیر به مثابه یک فتوت‌نامه

فتوت طریقه‌ای است که هدف سالکان یا زائران آن تلاش برای رسیدن به منزلگه دل است، یعنی می‌کوشند که حقیقت باطنی انسان را درک کنند و در نتیجه به مرحله جوانی و جاودانگی روح دست یابند (کربن، 2006، ص 4) و فتوت نامه رساله یا کتابی است «در باب منش، عقاید، قوانین و آداب جوانمردی نوشته شده است» (افشاری، 2003، ص 1). متون

اهل فتوت و مفهوم جوانمردی، در تاریخ و سنت ایرانی-اسلامی ریشه‌ای عمیق دارد؛ در طول تاریخ خاستگاه و رویکرد اهل فتوت و جوانمردان دچار تغییراتی شد که مهم‌ترین این تغییرات عبور از سلوک حماسی و پهلوانانه به سمت سلوک عرفانی است (کربن، 2006، ص 6). امری که باعث شد بسیاری از اصحاب صنایع و هنرمندان تشکیل حلقه‌های بدهند و به نوشتن مرام‌نامه و طریقت‌نامه، در قالب متون فتوت‌نامه دست زنند که در آن اصول هنری و صنفی و همچنین چارچوب‌های اخلاقی و معرفتی را به نگارش درآوردند (زرین‌کوب، 2006، ص 365). این متون برای اصحاب صنایع و هنرمندان جایگاه و ارزش والایی داشته چرا که نگاه نسبت به کاری که انجام می‌شد متفاوت بود. برای بسیاری از آنان، مهم‌ترین مسئله و هدف، خلق اثر نبوده، بلکه اثر خود وسیله‌ای برای پرورش، تربیت و سلوک فرد بوده است. در واقع فتوت‌نامه پیش از آن که در بردارنده دستورالعمل‌های فنی برای حرف و پیشه‌ها باشد، طریقت‌نامه‌هایی معنوی به شمار می‌آمدند که در آن روح و باطن آن هنر و صنعت نمایانده می‌شد و به نوعی راهنمای عملی برای سیر و سلوک معنوی به شمار می‌آمده است (بلخاری، 2015، ص 365). با توجه به تعریف و اهداف مطرح شده در فتوت‌نامه‌ها و نوع نگاه در رساله‌الطیر، می‌توان به نگاه همانند بوعلی در رساله‌الطیر با رویکرد فتوت‌نامه‌ها پی برد، در ادامه شاخصه‌های مهم و اصلی فتوت‌نامه‌ها را بررسی می‌کنیم تا مشخص شود چرا و چگونه رساله‌الطیر متنی از جنس فتوت‌نامه‌ها است.

۱.۴ طریقت و حقیقت

دو ویژگی مهم در فتوت‌نامه‌ها، طریقت محور بودن آن‌ها و حرکت در جهت رسیدن به حقیقت است. طریقت با تربیت و آموزش به گونه‌ای همبسته است که نمی‌توان آن‌ها را جدا از هم در نظر گرفت. در فتوت‌نامه کاشفی که در آن به صورت تفصیلی به اصناف و هنرهای مختلف پرداخته شده است در باب تربیت و ارتباط آن با فتوت‌نامه‌ها این‌گونه آمده است: «موضوع علم فتوت تربیت انسان است، از آن جهت که مباشر و مرتکب افعال جمیله و صفات حمیده گردد و تارک اعمال قبیحه و اخلاق زمیمه شود، به ارادت، یعنی تحلیه، تخلیه و تزکیه و تصفیه» (کاشف سبزواری، 1971، ص 8). متن فتوت‌نامه در جهت تعلیم و تعلم است، تعلیمی که از بالاترین مراتب هنرها و صناعات تا پایین‌ترین آن‌ها را

در بر می‌گرفته است. هدف این تربیت «ایجاد آگاهی و معرفت است، آگاهی و معرفتی که سبب شود اهل فتوت آگاهی نسبت به غایت پیدا کند و ایمان آن‌ها در طی مسیر سیر و سلوک افزایش پیدا کند» (افشاری، 2003، ص 188).

فردی که وارد حرفه یا هنری می‌شد، تحت نظام آموزشی و تربیتی خاص آن صنف یا هنر قرار می‌گرفت، در طی این آموزش، او با انجام حرفه و هنرش، به نوعی تزکیه و پالایش درونی می‌رسید، او به این امر که فعالیتش حرکت در راستای شناخت خدای متعال است معرفت و آگاهی پیدا می‌کرد. به همین دلایل است که فتوت‌نامه‌ها را در تقسیم‌بندی شریعت، طریقت و حقیقت در جایگاه طریقت قرار می‌داده‌اند؛ در این نگرش آن‌چه ضروری است نه ابداعات و کنش‌های فردی و خودخواسته، که تعهد به اصولی است که در طریق آن، هنر و صنعت را باید آموخت و آن‌چه اساساً موضوعیت داشته نه شخص هنرمند، بلکه اصناف هستند و فتوت‌نامه هم در واقع طریقت‌نامه‌هایی برای آموزش و تربیت در جهت رسیدن به غایت به شمار می‌آمده‌اند (پازوکی، 2013، ص 56). مفهوم غایت هم از گذشته برای اهل فتوت با خداوند در ارتباط بوده است، اخوان‌الصفا که اندیشه‌های آن‌ها از بنیان‌های فکری فتوت‌نامه‌ها بوده است و اتفاقاً بر ابن‌سینا به ویژه در رساله‌الطیر تاثیر گذاشته‌اند غایت تمام صناعات را وصول به حق تعالی و معرفت او می‌دانسته‌اند (بلخاری، 2015، ص 87). پس فتوت‌نامه‌ها برای اهل هنر و صنعت طریقت وصول و معرفت به حقیقت (که همان خداوند متعال) بوده‌اند.

با بررسی رساله‌الطیر می‌توان نگاه مشابه ابن‌سینا به طریقت و حقیقت را مشاهده کرد. رساله‌الطیر با ساختار خاصی که دارد در مقدمه نگاه آموزشی خود را نشان می‌دهد قسمتی که در آن ابن‌سینا در قالب وصایایی به برادران حقیقت، قسمتی از نگاه تربیتی و آموزشی خود را بیان می‌کند، در این قسمت است که او از نمادهای حیوانی، آموزه‌های عرفانی را به برادران حقیقت برای تربیت نفس آموزش می‌دهد. روایت داستانی رساله‌الطیر هم همراه با تربیت و آموزشی است که به معرفت و شناخت پادشاه اعظم می‌انجامد، پادشاهی که نمادی از حقیقت است و غایت سفر و سلوک پرندگان به شمار می‌آید. بنابراین ابن‌سینا در رساله‌الطیر هم لوازم طریقت و تربیت را دارد و هم طریقت‌اش در راستای معرفت و شناخت حقیقت است.

۲.۴ برادران حقیقت، اجتماع هنرمندان

متون فتوت‌نامه‌ها حوزه وسیعی از اصناف، حرفه‌ها و هنرها را شامل می‌شود، حوزه‌ای که از بالاترین تا پایین‌ترین اصناف و هنرها را در بر می‌گیرد. حال سؤالی که پیش می‌آید این است که اگر رساله‌الطیر، فتوت‌نامه است و با اهداف و رویکردهای فتوت‌نامه‌ها نوشته شده است صنف و هنر مورد نظر ابن‌سینا چه هنر و صنفی است؟ مخاطب ابن‌سینا در رساله‌الطیر برادران حقیقت هستند کسانی که ابن‌سینا آن‌ها را همراه و هم‌دل خود می‌داند و وصایا و آموزه‌های ابن‌سینا، خطاب به آن‌ها است. با توجه به متن رساله، برادران حقیقت، اجتماعی از یاران یک‌رنگ و یک‌دل است که «خویشاوندی خدایی» آنان را گرد هم آورده و «نزدیکی آسمانی» میان آن‌ها پیوند زده، و قرار است با سیر و سلوک، هم‌دیگر را بیاموزند و کمال بخشند (ابن‌سینا، 2013، ص 9). با توجه به گفته‌های ابن‌سینا، برادران حقیقت، یک گروه و دسته هستند که اجتماع آنان با هدف مشترکی همراه است، این گروه برادری تحت آموزش و راهنمایی قرار دارند و با توجه به متن رساله، خود را محدود در یک راه و روش نکرده‌اند، پس صنف مورد توجه بوعلی همین برادران حقیقت هستند. اما هدف این اجتماع چیست؟ غایت سفر پرندگان، رسیدن به پادشاه اعظم بود، پرندگان بعد از رسیدن به این مهم و تجربه حضور، به نقطه آغازین برمی‌گردند؛ بازگشتی به میان خلق و رفتن به جایی که دیگر پرندگان اسیر در روزمرگی‌اند، کسانی که نه پرندگان آزاد و پرواز دیده‌اند و نه چیزی از گذشته خود به یاد دارند. وظیفه پرندگان آزاد در بازگشت یادآوری مفهوم پرواز به پرندگان دربند و راهنمایی آنان برای سیر و سلوک است، اصولاً مفهوم رسولی که پادشاه اعظم همراه پرندگان می‌فرستد همین است، یعنی آن‌ها اکنون رسالتی بر دوش دارند و پیام‌آورانی از سوی پادشاه اعظم هستند. در شروع رساله، زمانی که پرندگان دربند هستند، دیدار آن‌ها از پرندگان آزاد است که تلنگر آغاز سفر برای آنان می‌شود، سهلان‌ساوی در شرح رساله‌الطیر این پرندگان آزاد را اساتید و هنرمندان و بزرگانی می‌داند که خود تجربه سیر و سلوک دارند (ابن‌سینا، 2013، ص 35). اما چگونه به کسانی که اسیر روزمرگی و درگیر دنیای مادی و رفع خواست‌ها و غرایز هستند، می‌شود تاثیر گذاشت؟ بدون شک مهم‌ترین و موثرترین راه، که مخاطب گسترده‌ای هم دارد «هنر» است، جایی که متفکران با تبدیل حکمت به حکایت، عاملی جهت آگاهی و معرفت می‌شوند (کربن، 2020، ص 410)

هنر با زبان، بیان و رویکرد متفاوتی که دارد می‌تواند عاملی باشد برای آشنایی‌زدایی از زندگی روزمره و تلنگری برای غفلت‌زدگان. ابن‌سینا با انتخاب داستاهای رمزی بر عامل هنر در این مسیر صحنه می‌گذارد.

۳.۴ اهمیت پیر و استاد، و منشأ قدسی فتوت

در اصل طریقت از سوی استاد به شاگرد منتقل می‌شود و هر کس این‌ها را نداند هیچ چیز وی در طریق درست نباشد (افشاری و مدائنی، ۲۰۰۲، ص ۲۶)، هدف فتوت‌نامه‌ها سیر و سلوک و تربیت روح است به گونه‌ای که سالک بتواند به کمال معرفت الهی برسد، استاد در این مسیر وظیفه هدایت و تربیت شاگرد را بر عهده دارد. مفهوم پیر و استاد در طول زمان با تغییراتی همراه بوده است، تا مدت‌ها، پیر شخصیتی واقعی بود در خانقاه، که وظیفه تربیت و راهنمایی شاگردان را انجام می‌داد، اما بعدها معنای دیگری از آن شکل گرفت که در آن پیر به معنای راهنمایی درونی بود (زرین‌کوب، ۲۰۰۶، ص ۲۳۹). اهمیت پیر و استاد در فتوت‌نامه‌ها و تصوف به قدری بوده است که بدون آن طی طریق و سلوک ناممکن دانسته می‌شد چرا که مسیر سلوک دارای سختی‌ها، مشکلات و دام‌های شیطانی است که هر لحظه می‌توانند سالک را دچار وقفه و انحراف کنند.

ابن‌سینا در داستان‌های رمزی هم به پیر و راهنما در قالب راهنمای درونی اشاره می‌کند و هم به پیر به معنای یک انسان که وظیفه راهنمایی و تربیت سالکان را برعهده دارد. ابن‌سینا در رساله‌الطیر چند جا به استاد و راهنما اشاره می‌کند نخست در مقدمه که او خود به عنوان استاد و راهنما، وصایایی برای برادران حقیقت بیان می‌کند. در روایت داستانی، اولین مواجهه پرنده‌گان با پرنده‌گان آزاد، آنان نقش راهنما و استاد را برای پرنده‌گان در بند ایفا می‌کنند. در قسمت‌های پایانی هم پرنده‌گانی در قلعه هشتم، به توصیف و راهنمایی پرنده‌گان برای رسیدن به جایگاه پادشاه اعظم می‌پردازند، بدون این راهنمایی‌ها سفر و سیر و سلوک پرنده‌گان به سرانجام نمی‌رسید و بدون تربیت و آموزش‌های آغازین ابن‌سینا، سالکان آمادگی و معرفت سلوک را پیدا نمی‌کردند.

از دیگر شاخصه‌های فتوت‌نامه‌ها، منشأ قدسی آن‌ها است. هر فتوت‌نامه دارای سلسله مراتبی بود برای مشخص کردن منشاء هنر و پیشه خود؛ اهل فتوت بر این عقیده‌اند که

علم و قدرت از آن خداوند است و هر حرفه و هنری راه، اراده و موهبتی الهی می‌دانستند مسئله‌ای که باعث نگاه متفاوت سالک نسبت به هنر و حرفه خود می‌شد (ابراهیمی، 2019، ص 25)؛ این نگاه نسبت به هنر و حرفه باعث می‌شد اکثر اصناف و اهل هنر، در سلسله‌ی صنف و هنر خود، شخصیتی معنوی با جایگاه والا قرار دهند اشخاصی که از انبیا، اولیاء، و امامان یا بزرگان عرفان و تصوف بودند؛ زمانی که «عالم قدس به عنوان منشاء در نظر گرفته شود منشاء هنر هم در عالم قدس دانسته می‌شد و پیامبران و قدیسان، آورندگان اصناف و صناعت به فتوت معرفی می‌کنند» (نصر، 2009، ص 58). این نگاه باعث حضور مداوم خداوند در مسیر سلوک می‌شده و هنرمند و اهل صناعت همواره خود را در مسیر کمال الهی می‌دیدند که به این ترتیب است که هنر و صنعت، برای هنرمند و صنعتگر نوعی عبادت به شمار می‌آمده است.

منشاء قدسی رساله/الطیر را باید در معراج‌نامه یافت. زیرا رساله برای ابن‌سینا، بازآفرینی معراج پیامبر است، هر چند که نوع سلوک، نتایج و رسالت در این دو اثر متفاوت است اما ابن‌سینا هنرمند را سالکی می‌داند که با سفر معراج به آگاهی و معرفت می‌رسد و با این معرفت است که او دارای رسالت می‌شود؛ از طرفی دیگر ابن‌سینا چنان که اشاره شد هدف رساله/الطیر را شناخت و معرفت خداوند می‌داند این سلوک همراه معرفت برای او نوعی عبادت است. بنابراین‌که برای شیخ‌الرئیس، فلسفه عبادت، معرفت نسبت به مبدا است (بلخاری، 2015، ص 82) و با توجه به این مسئله می‌توان سلوک سالک در رساله/الطیر را نوعی عبادت دانست.

۴.۴ رمز و تاویل

بررسی متون فتوت‌نامه‌ها نشان می‌دهد که پایه بسیاری از آموزه‌های آنان در قالب رمز بوده است، رمز و راز در سلسله مراتب و منشاء قدسی بسیاری از فتوت‌نامه‌ها هم استفاده شده است؛ استفاده از رمز به خاطر نوع تاویل، مراتب معنایی در فتوت‌نامه‌ها ایجاد می‌کرده است و اصولاً این زبان رمزی یکی از اصول هنر اسلامی به شمار می‌آید، چون هنرمند روی به سوی عالم بالا دارد ظهور رمز و راز در اثر او و در تربیت و آموزش‌اش، امری طبیعی بوده است. زیرا سیر و سلوک در مراحل وجود را فقط باید با تمثیل و رمز بیان کرد (نصر،

1966، ص 360). وجود رمز است که باعث مطرح شدن تأویل می‌شود. زیرا رمز بدون تأویل نمی‌تواند به مقصود برسد و لازمه گشایش معنایی رموز، تأویل است. مبنای شکل‌گیری داستان‌های رمزی، استفاده از رمز است و ابن‌سینا با استفاده از زبان رمز است که به سمت بیان متفاوت آموزه‌هایش در داستان‌ها می‌رود. رساله‌الطیر هم از این قاعده، مستثنی نیست و در هر خط از این اثر می‌توان زبان رمزی ابن‌سینا را مشاهده کرد.

نتیجه

ابن‌سینا در حکمت مشرقی رویکرد متفاوتی از گذشته مشایی خود در پیش می‌گیرد، که از مصادیق آن، روی آوردن به داستان است؛ داستان‌هایی رمزی، که او در آن‌ها قصد بیان مطالبی دارد که در آثار فلسفی‌اش نتوانسته است. مهم‌ترین اثر در میان این داستان‌ها، رساله‌الطیر است. بررسی رساله‌الطیر نشان می‌دهد که این اثر به سیاق فتوت‌نامه‌ها نگاشته شده است، آثاری که با هدف تربیت و آموزش حرف و هنرها نگاشته شده‌اند و مهم‌ترین متون در مورد هنر اسلامی و درک جنبه‌های مختلف آن به شمار می‌آیند. ابن‌سینا در رساله‌الطیر از قالب یک فیلسوف بیرون می‌آید و در قالب یک حکیم، حکمت را به هنر و حکایت تبدیل می‌کند؛ در این راه او به تربیت و آموزش به سیاق فتوت‌نامه‌ها می‌پردازد، آموزشی که مخاطب آن برادران حقیقت است، کسانی که رویکرد متفاوت ابن‌سینا را پذیرفته‌اند. او به عنوان راهنما و استاد، با تربیت و آموزش، آنان را آماده سلوک می‌کند، تربیتی که آن‌ها را به خودشناسی و آگاهی می‌رساند. در طی طریق و سیر و سلوک است که برادران حقیقت به معرفت و شناخت دست می‌یابند و به سوی کمال الهی حرکت می‌کنند. رسیدن به غایت این سلوک، برای برادران حقیقت همراه با رسالت است، رسالتی که با زبان هنر، می‌تواند تلنگری باشد برای بازگشت و نجات کسانی که در روزمرگی و فراموشی اسیر شده‌اند.

مشارکت نویسندگان

این مقاله با همکاری و همفکری نویسندگان در قسمت‌های مختلف، به نگارش درآمده است.

تشکر و قدردانی

مقاله ارسالی مستخرج از پایان‌نامه دکتری، بهرام چم‌سورکی است، از استاد راهنمای رساله و همکاری حداکثری ایشان در نگارش این مقاله تشکر و قدردانی می‌شود.

تعارض منافع

هیچ گونه تعارض منافع توسط نویسندگان بیان نشده است.

منابع و مآخذ

- Ibn sina H. *Isharat Va Tanbihat*. Malekshahi H. Tehran: Soroush Press. 2006. Persian.
- . *Hayyebn Yaqzan*. AL-Juzani AU.Tehran: University Of Tehran Press.Persian.
- . *Risalat AL-Tair*. Akhsitki A KH. Tehran: Noor E Mohabbat Publications. 2013. Persian.
- . *Self-Doctrian*. Correction And Introduction Amid M. Hamedan: Bu-Ali Sina University. 2004. Persian.
- . *AL-Shefa(AL-Elahiat)*. Zayyd S (Resercher). Qom: Maktab Ayatullah Marashi Najafi. 2012a. Arabic.
- . *AL-Shefa(AL-Manteq)*. Qanvati A (Resercher). Qom: Maktab Ayatullah Marashi Najafi. 2012b. Arabic.
- . *The Collected Essays*. Translait By Taheri S M. Qom: Ayyat Eshraq Publications. 2009. Persian.
- . *Miraj Nameh*. Correction And Introduction Mayel Heravi N. Mashhad: Astan Qodse Razavi Press. 1987. Persian.
- . *Manteq AL-Mashreqiin*. Qom: Maktab Ayatullah Marashi Najafi. 1984. Arabic.
- Ebrahimi A. Moosavi Gilani S R. *Theoretical and Practical Approch For Spiritual Conduct Of Artist In Fotowatnameh*. Journal Of Art&Media Studies. 2019. 1(1). 11-36. Persian.

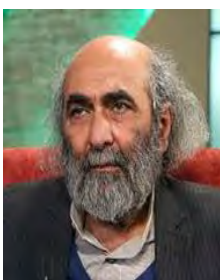
- Afshari M. Madaeeni M. *Fourteen Treatises On Chivalry and Gulids*. Tehran: Cheshmeh Publication. 2006. Persian.
- Afshari M. *Futwat Nameh and Rasaeel Khaksaryih*. Tehran: Institute for Humanities and Cultural Studies. 2003. Persian.
- Bolkhari H. *Theory of Art and Beauty in Islamic Civilization*. Tehran: Soore Mehr Publication. 2015. Persian.
- Pazouki Sh. *The Nature of Islamic Art*. Tehran: Academy of Art Publication. 2013. Persian.
- Taqi Sh. *The Two Wing of Wisdom*. Tehran: Markaz Publication. 2003. Persian.
- Hekmat N. *An Introduction to The History of Islamic Philosophy*. Tehran: Elham Publication. 2019. Persian.
- . *The Metaphysics of ibn Sina*. Tehran: Elham Publication. 2010. Persian.
- Zarinkoob A. *Serch in Iranin Sufism*. Tehran: Amirkabir Publication. 2006. Persian.
- Rabii H. *The Philosophy of the Art of Avicenna*. Qom: Reserch Center for Islamic Theology and Philosophy. 2011. Persian.
- Shayegan D. *Henri Corbin: The Horizons Of Spiritual Thinking Within Iranian Islam*. Parham B(Translait). Tehran: Fazan Publication. 2006. Persian.
- Corbin H. *Treatises On Chivalry*. Naraghi E(Translait). Tehran: Sokhan Publication. 2006. Persian.
- . *Avicinna and The Visionary Recital*. Rahmati E(Translait). Tehran: Sophia Publication. 2010. Persian.
- . *An Iranian Islam(VOLA) Part2*. Rahmati E(Translait). Tehran: Sophia Publication. 2020. Persian.
- Nasr S H. *Knowledge and The Scred*. Mirzaii F(Translait). Tehran: Farzan Pulication. 2009. Persian.
- . *Conceptions of Nature in Islamic Thought*. Tehran: University of Tehran Press. 1966. Persian.
- Vaezkashefi H. *The Royal Book of Spiritual Chivalry*. Tehran: Iranian Culture Foundation. 1971. Persian.

مشخصات نویسندگان

بهرام چم‌سورکی دانشجوی دکتری فلسفه هنر در دانشگاه علوم و تحقیقات تهران می‌باشند. ایشان فارغ‌التحصیل رشته هنر از دانشگاه مازندران (۱۳۸۵) می‌باشد و مقطع کارشناسی ارشد را در دانشگاه هنر اسلامی تبریز گذرانده است (۱۳۸۷). زمینه تخصصی ایشان مباحث مرتبط با فلسفه هنر و زیبایی‌شناسی، در هنر و معماری اسلامی می‌باشد.

Chamsouraki.B. Doctoral student in philosophy of art. Science and Reserarch Branch. Islami Azad university. Tehran. Iran

✉ Bahram_cham@yahoo.com

نصرالله حکمت ایشان استاد فلسفه دانشگاه شهید بهشتی تهران می‌باشند. تحصیلات ایشان از کارشناسی تا مقطع دکتری در دانشگاه تهران و در رشته فلسفه غرب بوده است (۱۳۷۳). ایشان دارای آثار علمی و پژوهشی متعدد در زمینه فلسفه و هنر اسلامی می‌باشند.

Hekmat.N. professor of philosophy. Shahid Behshti university. Tehran. Iran

✉ N_Hekmat@sbu.ac.ir

How to cite this paper:

Bahram Chamsouraki, Nasrollah Hekmat (2023). Ibn Sina's Risalat AL-Tair, Futwat Nameh of Artists. *Journal of Ontological Researches*, 11(22), 459-484. Persian.

DOR: 20.1001.1.23453761.1401.11.22.3.2

DOI: 10.22061/orj.2023.1853

URL: https://orj.sru.ac.ir/article_1853.html

Copyrights for this article are retained by the author(s) with publishing rights granted to SRU Press. The content of this article is subject to the terms and conditions of the Creative Commons Attribution 4.0 International (CC-BY-NC 4.0) License. For more information, please visit <https://www.creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/legalcode>.

پرويشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
پرتال جامع علوم انسانی